

НАСКРІСНІ МОТИВИ У НОВЕЛІСТИЦІ РОБЕРТА МУЗІЛЯ

У статті зроблено спробу виявити систему стрижневих мотивів у сюжеті новел Р. Музіля збірки «Три жінки», а також дослідити особливості їхньої взаємодії, що надає концептуальної стійкості художній ідеї автора.

Ключові слова: новелістика Роберта Музіля, мотив, лейтмотив, тема, ідея.

Holomidova L. Transverse motives in the Robert Musil's short story. In this article an attempt is made to outline the rod motives system in the R. Musil's shot stories collection «Three Women», and also to study their interaction by providing the authors ideas conceptual stability.

Key words: Robert Musil's short stories, motive, leading motive, theme, idea.

Голомидова Л. Сквозные мотивы у новеллистике Роберта Музиля. В статье сделана попытка определить систему основных мотивов в сюжете новел Р. Музиля сборника «Три женщины», а также исследовать особенности их взаимодействия, придавая концептуальной стойкости идее автора.

Ключевые слова: новеллистика Р.Музиля, мотив, лейтмотив, тема, идея.

Постановка проблеми. Роберт Музіль – відомий австрійський письменник, слава до якого прийшла посмертно завдяки роману «Людина без властивостей» («Der Mann ohne Eigenschaften»). Незакінчене прозове полотно закономірно привернуло увагу цілої низки зарубіжних та українських дослідників. Так, Д. Затонський у своїй праці «Роберт Музіль та його роман «Людина без властивостей» слушно зазначив: «Якби Музіль написав тільки «Гьерлеса», «Об'єднання», «Трьох жінок», він не отримав би місце на літературному Олімпі; якби він написав тільки «Людину без властивостей», це – при всій першокласності інших творів – аніскільки не применшило його посмертної слави. Оскільки це слава творця «Людини без властивостей». І сьогодні вона є великою...» [7, 5]. З іншого боку, за таких обставин новелістика Р. Музіля тривалий час залишилась поза колом науково-дослідницьких інтересів. Новели австрійського автора розглядались на рівні другорядного матеріалу у контексті досліджень переломного періоду творчості письменника від камерності до панорамності та справжньої глибини «Людини без властивостей». Проте мала проза посідає істотне місце у творчому доробку Р. Музіля як з огляду на особливості поетики, так і з позиції організації мотивів та образів. Спробою висвітлити зазначену проблему і пояснюється актуальність дослідження мотивів новелістики Р. Музіля на матеріалі циклу новел «Три жінки» («Drei Frauen»).

Аналіз досліджень. Теоретичною базою розвідки є низка праць європейських, російських та українських дослідників, які охоплюють коло проблем теорії та історії жанру, його структури, типологічних ознак малої прози, а також стилю та стилістичних прийомів, мотивної організації творів Р. Музіля. Йдеться про а) узагальнюючі праці біографічного спрямування (К. Коріно, В. Фанта, А. Фрізе, А. Карельський); б) студії теоретичного спрямування та довідково-енциклопедичні видання (Р. Гром'як, В. Теремко, А. Ткаченко); в) дослідження сюжетних особливостей та специфіки мотивів у творах Р. Музіля (К. Булманн, Т. Пекар, У. Веддер, М. Якоб, Т. Світельська, А. Белобратов, Д. Давліанідзе, Д. Затонський, І. Зимомря, Д. Наливайко, І. Мегела, А. Науменко).

Мета статті полягає у виявленні стрижневих мотивів у новелах зі збірки «Три жінки» Р. Музіля. Для досягнення мети визначено наступні завдання: а) дослідити критичну літера-

туру в галузі теорії та історії жанрів малої прози; б) виявити систему мотивів/лейтмотивів, їх здатність взаємодіяти, надаючи концептуальної стійкості ідеї автора, породжуючи різноманітні комбінації та формуючи асоціативне поле тексту малої прози Р.Музіля на матеріалі новел «Тонка» («Tonka»), «Португалка» («Portugiesin»), «Гріджія» («Grigia»).

Виклад основного матеріалу. Специфіка теми наскрізних мотивів у новелістиці Р. Музіля спрямовує увагу реципієнта до жанру малої прози новели. Домінантними ланками її структури є автор та герой, які творять концепцію художнього образу. Досліджуючи новели зі збірки «Три жінки», доцільно опиратись на термінологію Б. Томашевського. Російський літературознавець визначив типологію та роль мотивів у сюжеті художнього твору. Осмислювати специфіку циклу новел зі збірки «Три жінки» Р. Музіля варто з урахуванням мотивної організації. Знакову роль у новелістиці письменника відіграють мотиви зорових відчуттів. Завдяки їхньому майстерному використанню автор підводить реципієнта до зав'язки твору, готує кульмінацію та наближує розв'язку. Через зорові відчуття читач знаходить пояснення поведінки персонажів, будь-яких змін у їхньому внутрішньому світі, мовленні чи портреті героїв. Характерним для кожної з новел циклу є наскрізний мотив «погляд іншого», який, у свою чергу, виражає інтертекстуальний зв'язок з творами Т. Манна, П. Зюскінда, Ф. Кафки, Г. Броха, А. Шніцлера та ін.

Мотив «погляд іншого» зримо проступає на тлі змалювання тем любові / невірності чи зради, свободи / неволі, страху / безстрашності, дивовижного у житті, релігії / знань та смерті. Вони дотичні до проблеми «іншого буття», «іншого стану» («des anderen Zustandes»), власне, як визначальну у творчості Р. Музіля. Стрижнем внутрішньої організації текстів його малої прози є зосередженість на індивідуальному вимірі почуттів і переживань людини. На думку автора, вони вказують на нестійкість та марність світу.

Центральна тема циклу новел «Три жінки» – зображення «іншого буття», яке рухає вчинками персонажів, збуджує їхні переживання та роздуми. Усе це особливо тонко відтінює особливості внутрішнього світу героїв усіх трьох новел. Душевні страждання двох «нерідних» натур в «Тонці», «важкі випробування душі» Гомо в «Гріджії» та шлях до духовного зцілення барона фон Кеттена в «Португалці» сприймаються як моральний і духовний експеримент автора. Р. Музіль змальовує образ людини, яка «заблукала» у власних переживаннях та пристрастях. Специфіка розробки сюжету полягає в зображенні автором героя в звичайних буденних обставинах, надаючи їм «фантастичності» за допомогою внутрішніх переживань протагоністів.

Визначальною у збірці «Три жінки» є також тема кохання. Р. Музіль, на перший погляд, обмежує розробку моральної проблематики інтимною та еротично-психологічною сферою. За твердженням А. Карельського, у творчості Р. Музіля початку 20-х рр. соціальний фон майже відсутній. Герої новел «Об'єднання» та п'єси «Мрійники» живуть ніби у геометрично відгородженому просторі. Відтак збірка «Три жінки» сприймається як експеримент з образом «чистої», несоціальної людини. При цьому виразною є схильність автора до соціальної проблематики [6, 22]. Примітно, що ізольованість експерименту зберігається у побудові сюжету. Водночас автор вдається до значного розширення рамок за рахунок моральної, а через неї і соціальної проблематики.

З теми кохання, яке долає будь-які відстані, розпочинається перша новела циклу «Гріджія». Почуття Гомо до його дружини настільки сильне, що навіть розлука не зможе порушити відчуття близькості коханої людини: «Er fühlte diese Liebe nicht schwächer werden, sie wurde stärker und neuer...» [10, 30]. Таке кохання безкорисне та вільне від особистих бажань. Навіть фізична зрада не може розлучити «об'єднаних». Саме тому Гомо видається, що захоплення Гріджією об'єднає його з дружиною ще сильніше. Таким чином, мистецьки ви-

користовуючи двозначність ситуації внутрішніх переживань героя, автор показує людину, безнадійно заплутану в тенетах рефлексії.

Мотив кохання / зради постає перед героєм на іншому полюсі циклу – у так званій легенді «Португалка». Якщо герої «Тонки» та «Гріджії» поринули у плетиво перипетій, «то барон фон Кеттен в своїй первозданності, грубо-чуттєвій цілісності далекий від всякої рефлексії і тому удостоєний чуда збереження віри» [6, 23]. Протиставляючи активність фон Кеттена урівноваженості, величавості його дружини-португалки, Р. Музіль наводить реципієнта до думки про двозначність людських почуттів. У цьому зв'язку можна поділяти твердження Д. Давліанідзе, що письменник формулює в поетичній формі психологічну концепцію: «В кожному почутті змішано два начала – тваринне та рослинне. Тваринне начало динамічне та агресивне, яке спрямовує людину на підкорення об'єкта та володіння ним. Йому протистоїть рослинне начало – спокійне, пасивне, безкорисне ...» [6, 351].

Барон фон Кеттен – втілення войовничої спрямованості. Він простий та зрозумілий, як і світ, в якому він живе. Тут панує тверезий розрахунок, віддаються чіткі накази та розпорядження: «Als scharf und aufmerksam galten alle Herren von Ketten, und kein Vorteil entging ihnen in weiten Umkreis. Und böse wie Messer waren sie, die gleich tief schneiden...» [9, 326]; «Sie nahmen, was sie an sich bringen konnten, und gingen dabei redlich oder gewaltsam oder listig zu Werk, je wie es kam, aber stets ruhig und unabwendbar...» [9, 326]. Чоловікові, розум якого ніби крізь приціл рушниці бачить дійсність, дружина здається чарівницею, «володаркою місячної ночі». Вона нагадує йому водограй, в якому поєднуються рух та спокій: «Ruhig saß, in ihren reichen Gewand, mit dem Rock, der in unzähligen Faltenbächen herabfloss, die Gestalt, nur aus sich heraussteigend und in sich fallend, wie ein Brunnenstrahl erlöst werden, außer durch Zauberei oder ein Wunder, und aus seinem sich selbst tragenden, schwankenden Dasein ganz heraustreten?» [9, 331].

Саме акт подолання двозначних сил, тобто влади оточення та власної влади, пояснюють у новелі «Тонка» дивний союз молодого інтелігента, який поєднує свою долю з «дівчиною з магазину». Головний герой – сучасна раціональна та «математична натура, хоче довести собі та іншим правильність свого вибору, відкидаючи всі моральні шаблони оточення. Кохання до Тонки ставить головного героя в ситуацію необхідності обґрунтування вибору серця перед самим собою. Розвиваючи сюжет, автор відводить центральну позицію зоровим відчуттям, оскільки всі події мають значення для розвитку сюжету лише тоді, коли вони помітні персонажам. За слухними словами А.Карельського, «трагічний розлад у новелі починається там, де Музіль, вводить загадковий факт вагітності Тонки...» [6, 23].

Новели про трьох жінок умовно продовжують експеримент парадоксу з «випробуванням невірністю», що був раніше запропонований Р. Музілем у новелі «Здійснення любові». В рамках такого експерименту масштабного розвитку отримує тема «іншого буття» за допомогою мотиву страху / безстрашності та смерті. Мотив страху розробляється в художній тканині тексту сам по собі. Це – страх від побаченого, страх перед смертю. Для розвитку цього мотиву автор в усіх трьох новелах використовує символи. Передусім символічність виражається через образи тварин, які супроводжують героїв в «Португалці» та «Гріджії». Душевні муки від ревнощів попереджаються в новелі фізичною недугою від укусу мухи, що в подальшому зумовлює випробування недовіри: «Читач не може розрізнити, що мучить героя чи жало ревнощів, чи «укус мухи» [7, 16]. Символом страху виступає також образ корови, ім'ям якої була названа селянка Лене Марії Ленці, що надає новелі іронічного характеру.

Страх від побаченого виражений в тому, що герої відчувають його внаслідок нещодавно отриманих зорових вражень. Нерідко вони самі стають об'єктами спостереження. Моменти

переживання та позбавлення від страху пов'язані з розробкою мотивів свободи / неволі: герої новел надто залежні від того, яке враження вони справляють на оточуючих своїм виглядом. Так, фон Кеттен, боячись стати об'єктом насмішок, повинен подолати перепони, незважаючи на фізичну та душевну слабкість, що охоплюють його. Відтак він віддає наказ вбити вовка, якого його дружина вигодувала при замку. Цим вчинком автор позбавляє героя від вовка в собі – ролі, яка нав'язувалась йому з дитинства.

Спробою звільнитись від страху стати об'єктом спостереження починається мотивна організація у новелі «Тонка». Ревнощі та намагання дізнатись причину зради коханої приводять героя до інтелектуального пошуку, який ставить почуття і розум героя перед важким випробуванням. Тут заслуговує на увагу спостереження Д. Давліанідзе: «Ревнощам в «Тонці» довірена функція нитки, яка зв'язує різні смислові пласти. Тому неможливо, і в кінцевому рахунку не важливо встановлювати, чи зраджувала Тонка коханого. Для Музіля важливішим є простежити шлях інтелекту від підозри до пошуку, оскільки загадкова вагітність стає випробуванням для молодого чоловіка не тільки як моральної істоти, але і як істоти мислячої» [6, 15].

Досліджуючи художні особливості циклу новел «Три жінки», доцільно виокремити неодноразове введення в тканину тексту мотиву знання / релігії, віри. Даний мотив реалізований автором як допоміжний елемент. Він не впливає на розвиток сюжету, а допомагає при розробці теми вразливості наукового методу пізнання. Хоча в новелі «Тонка» неодноразово проводиться паралель між героїнею та Дівою Марією, тема релігії та знання порушена автором для того, щоб ще раз показати недосконалість наукового методу. Р. Музіль вважав, що спрощення сучасного світу за допомогою понять, формул, теорій є невід'ємною складовою наукового мислення. При цьому він виділяє типові риси явищ, які повторюються. Якщо вчений намагається довести існування певного явища, він повинен спостерігати його достатню кількість разів. Натомість явище, яке «трапилось» тільки один раз, не існує з точки зору науки. Власне, героїня Тонка постає самотнім символом такого явища.

Для аналізу людської свідомості та пізнання Р. Музіль апелює до наукового арсеналу точних наук, у першу чергу, математики, де раціональність та точність поєднані з величинами припущень та ірраціонального, а душа людини наповнена саме тим неосяжним. Важлива деталь: в есе «Математична людина» автор виражає мрію, щоб «авантюристичність», «фантастичність» чистої математики поширювалась не тільки на раціональні сфери, але й на сферу відчуттів [6, 16]. Тут виникає питання про природу та вираження психологізму в новелах. Власне, це те, що робить твори циклу «Три жінки» несхожими на інші твори Р. Музіля. Атмосфера загадковості об'єднує всі три новели. За типом сюжету «Португалка» та «Гріджія» наближені до казки, а історія про дівчинку з бідного кварталу Антонію (Тонку) схожа на легенду.

Особливого колориту автор досягає за допомогою сповненого символіки мотиву «чудесного» у новелі «Португалка». Шлях до фізичного та духовного одужання фон Кеттена побудований згідно логіки чарівної казки. Для того, щоб отримати душевний спокій, казковий лицар повинен подолати безліч перепон, переборюючи передусім самого себе. На цьому шляху барон фон Кеттен зустрічає трьох казкових «заступників»: вовка, кішку та друга дитинства своєї дружини. В кожному з них він бачить втілення того, що живе в його власній душі. Вовк – хижак, мисливець, образ привитий фон Кеттену з дитячих літ; кішка – слабка людська натура, яка протиставляється «вовчій»; уважний, галантний та близький друг португалки наче замінює молодій дружині те, чого не вистачає її чоловіку. Кожна спроба перебороти себе закінчується для фон Кеттена появою іншої перепони. Позбувшись вовка, з'являється мила кішечка, яка «приймає на себе» тілесні муки героя. Після всіх «каз-

кових» чудес Р. Музіля все ж залишає місце для «людського» дива. Стоячи перед рішенням вбивства молодого португальця, герой здійснює проступок, який важко пояснити з раціональної точки зору. Сходженням на звисаючу скелю фортеці фон Кеттен символічно долає відчуженість між собою та португалкою. Коли зцілений, сповнений життя лицар постає перед дружиною, вона руйнує стіну мовчання словами: «Wenn Gott Mensch werden, kann er auch Katze werden» [9, 341]. Новела «Португалка» – найбільш оптимістичний твір Р. Музіля. Однак, даний оптимізм базується на очікуванні «дива», яке розкриває одну з таємниць щодо ефекту художньої цілісності і досконалості у творах зі збірки «Три жінки». Р. Музіль влучно вкраплює у сюжет дива, магичність та фантастичність. Таким чином, головні герої в новелах «Гріджія» та «Португалка» отримали можливість «жити» завдяки законам казки, що допускають чудесне.

Ще один аспект: на відміну від чоловічих образів, показаних автором в різних рефлексіях, жіночі – майже нерухомі. Проте «масштабність» жіночих образів, на думку Д. Давліанідзе, зумовлена тим, що вони наділені легендарними рисами, які притаманні міфічним істотам та божествам [6, 22]. Використовуючи міфічні образи, автор створив на тлі художньої тканини новел особливі та надзвичайно змістовні символи невичерпності художнього образу.

Висновки. Аналіз художніх особливостей збірки новел «Три жінки» з проекцією на специфіку організації мотивів дає підстави дійти висновку: за допомогою художніх засобів Р. Музіль привернув увагу до актуальних проблем першої половини ХХ ст. Цілісна розробка моральної тематики досягається крізь призму втілення наскрізних мотивів. Автор представляє їх як теми, що суттєво змінюють долю героїв. Загалом новелістика Р. Музіля – це самотній художній феномен у німецькомовному письменстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Белобратов А. В. Роберт Музіль. Метод и роман / А. В. Белобратов. – Л. : Изд-во Ленинградского у-та, 1990. – 160 с.
2. Затонський Д. Чи існує австрійська література? / Д. Затонський // Д. Затонський. Шлях через ХХ століття. Статті про німецькомовні літератури. – К. : Дніпро, 1978. – С. 236–255.
3. Зарубежная литература ХХ века (1917 – 1945). Хрестоматія. Учебное пособие для студентов пед. институтов / [сост. : Н. П. Михальская, Т. Н. Храновицкая, В. А. Луков]. – М. : Просвещение, 1986. – 400 с.
4. Зимомря І. Австрійська мала проза ХХ століття: художня світобудова / Іван Зимомря. – Дрогобич-Тернопіль : Посвіт, 2011. – 396 с.
5. Літературознавчий словник-довідник / [за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка]. – Київ : Академія, 2007. – 752 с.
6. Музіль Р. Избранное : Сборник / Роберт Музіль. – М.: Прогресс, 1980. – 398 с.
7. Музіль Р. Человек без свойств : Роман. Кн. 1 / [Пер. с нем. С. Апта ; предисл. Д. Затонского]. – М. : Художественная литература, 1984. – 751 с.
8. Томашевский Б. В. Теория литературы. Поэтика / Б. А. Томашевский. – М. : Аспект-пресс, 1996. – 333 с.
9. Die schönsten Erzählungen aus Österreich. Hausbuch unvergänglicher Prosa mit einem Geleitwort von Franz Theodor Csokor. – Wien : Verlag Kurt Desch, 1958. – 846 S.
10. Musil R. Drei Frauen, Im Anhang : Autobiografisches aus dem Nachlass sowie ein Nachwort von Adolf Frise / Robert Musil. – Reinbek bei Hamburg, 2007. – 160 S.
11. Sjögren Ch. O. Das Rätsel in Musils „Tonka» / Christine Oertel Sjögren // Robert Musil ; [hrsg. von Renate von Heydebrand]. – Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1882. – S. 333–449.
12. Schmitz M. Frau ohne Eigenschaften. Die Konstruktion von Liebe in Robert Musils Novelle «Grigia» / Michael Schmitz // Musil-Forum. Studien zur Literatur der klassischen Moderne. – Berlin, 2007. – Nr. 29 (2005/06). – S. 57–77.

Статтю подано до редакції 12.03.2014 р.